

NACIONALNA KULTURA

DUŠAN IČEVIĆ
Elektrotehnički fakultet
 Beograd

U opštem odredjenju nacionalna kultura označava *istorijsko iskustvo, način života i težnju nacionalnih zajednica za višim kvalitetom egzistencije*. U njoj se oblikuje kulturna samosvojnost nacija. Ona nije za sebe izdvojeni i hermetizovani entitet kulture, nego osobeni izraz društvenog bića nacije. Nacionalni kolektiviteti "promeću" društvenost kulture kroz vlastito doživljavanje svoje istorije, tradicije, nasljedja, savremenosti i "hoda u mukama" ka budućnosti, koja se kulturom i materijalno-duhovnim sposobnostima i djelima neprestano stvara i osvaja.

U "prepoznavanju" nacionalnih kultura, međjutim, nije lako iznaći tolike i takve zasebnosti koje bi ih opebljavale u odvojene totalitete. Sve su one živjele i razvijale se u prošlosti i stvaraju se u savremenosti u uzajamnom dejstvu, ukrštanju, "prožimanju" i jugoslovenskom zajedništvu, a ujedno i u evropskom pa i u opštem svjetskom kontekstu, da se tek u ukupnosti dobija potpuni društveni rezultat.

Isto tako, u sebi, slojevitost nacionalnih kultura nije u sedimentima naslaganim prema nekakvoj vremenskoj, etničkoj, "objektivnoj" ili vrijednosnoj ljestvici, niti u kakvom zbroju sastavnih elemenata koji proishode iz socijalnih segmenata nacije. Ona, prema tome, ne može biti samo "zbirka" raznovrsnih i raznorodnih kulturnih vrsta i tradicija niti samo skup takozvanih nacionalnih kulturnih institucija i poslenika. Kao i sama nacija ona je nova osobena sinteza kulturnih, materijalno-duhovnih djela, tvorevina i djelatnosti, koji služe prije svega humanističkoj oplodnji sveukupnog čovjekovog zajedničkog, nacionalnog i opštedruštvenog života.

1. Rodnost kulture i nacije

U opštim obrisima pokušaćemo da odredimo kulturu i naciju.

Kultura se, predmetno i opisno, imenuje kao materijalna i duhovna kultura, koju sačinjavaju i društveni običaji, kulturne navike i potrebe, a još češće se podrazumijevaju kulturne institucije. U procesu zadovoljavanja suštinskih čovjekovih potreba kultura ima tri osnovna značenja: prisustva u svakodnevnom životu (od tehnoloških preko ekonomskih do umjetničkih i estetičkih čovjekovih djelatnosti), masovne kulture i vrhunskog kulturnog stvaralaštva, čiji je uzorak samo umjetničko djelo.¹

¹ Up.: Sveta Lukić, Kultura među narodima, Radnička štampa, Beograd 1981, str. 9-14.

Postoje, naravno, svakovrsna odredjenja kulture. Prema idejno-filozofskom opredjeljenju, različitim vrijednosnim sistemima i klasno-socijalnim rasporedima kultura je tumačena shodno odgovarajućim društvenim ciljevima i potrebama.

Od prvobitnog etimološkog značenja "uzgajanje", "obradjivanje zemlje", odn. u "kultivisanom" značenju kao "oplemenjivanje i pročišćavanje života", Cicero-nove "kulture duše"; srednjovjekovnog "cultura mentes" (tj. intelektualna, duhovna kultura); novovjekovnog duhovnog i duševnog bogatstva ličnosti; Kantovog "savršenstva i discipline razuma", Hegelovog ovaploćenja apsolutne ideje, Fihteo-ve "slobode duha"; prosvjetiteljskog humanističkog i etičko-estetičkog odgajanja, Tenisovog svodjenja na moral, religiju i umjetnost, brojnih shvatanja da je proizvod duhovnog iskustva, razlikovanja kao unutrašnjeg duhovnog sadržaja od civilizacije kao spoljašnje materijalne forme, te kulturalističkog izjednačavanja društva i kulture; do marksističkog tretmana kao, u suštini, načina života i samoostvarenja generičnosti čovjeka, i mnogobrojnih savremenih definicija, – kultura prolazi složene, kontroverzne i polemičke kategorijalno-pojmovne i filozofske mijene i interpretacije.

Pa, onda, šta je kultura? Već je sabrano oko trista obznanjenih definicija. Svaka se proglašava da je valjana, mada bi se svakoj vjerovatno mogla naći kakva mana. Čini se uputnijim da umjesto nadodavanja kakve svoje formulacije radno prihvatim definiciju koja kulturu (u slobodnoj interpretaciji) nalazi u skupu svih onih procesa, promjena i tvorevina nastalih materijalnom i duhovnom djelatnošću ljudskog društva (u prirodi, društvu i mišljenju), dok joj je osnovni smisao da olakša održanje, produženje i napredak ljudskog društva.² *Kultura, znači, obuhvata materijalnu i duhovnu sferu, tretira se kao istorijska i dinamička tj. razvojna kategorija i društvena pojava koju čovjek stvara radom.*

Kultura jeste i proizvod i oblik ljudskog rada, kojim proizvodi i sebe sama. "Rad je temelj svake kulture" (M. Gorki). Rodnost kulture je u proizvodnom životu, jer je u njemu cjelokupni rodni život čovjeka. Čovjek je rodno biće svjesnom životnom djelatnošću, koja je čovjekov rodni karakter. Njemu je svojstveno da reprodukuje cijelu prirodu, da proizvodi univerzalno i istinski proizvodi slobodan od fizičke potrebe, te da oblikuje i prema zakonima ljepote.³ Čovjek kao sveukupnost društvenih odnosa ozbiljuje svoje generičko biće revolucionarnom praksom kojom mijenja svijet.

Kultura je moćno sredstvo kojim čovjek kao misaono-djelatnom praksom razmiče granice svoje egzistencije, podružtvljuje sebe i svoje potrebe. Kao biće prakse, čovjek samodjelatnošću proizvodi kulturne vrijednosti. Kultura nije samosvrhovita duhovna djelatnost izvan sfere rada kao ispunjenje dokolice ili ne-rada, već je čovjekova prirodna sredina (V. Sutlić) i čovjekov odnos prema samome sebi (J. Mirić).

Nacionalna kultura takodje ima svoju rodnost u proizvodnji života. I ona samo izviranjem, oblikovanjem i "okretanjem oko sunca rada" može dobijati svoju esenciju i egzistenciju. Ona se ne izlucuje iz kakvog "za sebe" postojećeg nacionalnog duhovnog bića, koje bi bilo izvan supstrata društvenih odnosa proizvodnje. Jer, i nacija koja proizvodi "svoju" kulturu nastala je i razvijala se na temelju društvene podjele rada i društvene proizvodnje kao procesa rada.

Jedino proizvodjenje i izvodjenje nacionalne kulture iz dubine odnosa proiz-

² Up.: Dr. Miloš Ilić, Sociologija kulture i umetnosti, Naučna knjiga, Beograd 1974, str. 13.

³ Up.: K. Marks – F. Engels, Rani radovi, Naprijed, Zagreb 1967, str. 251-252.

vodnje i klasno-socijalne strukture, koja određuje i društveno biće nacije, daju osnovu za naučno tumačenje nacionalne kulture, njene funkcionalnosti i razvojnosti. Tek dijalektičko-sintetsko promišljanje antropološke, klasne i opštedruštvene određenosti i slojevitosti svake kulture može dati razrješenja i za svestrano poimanje nacionalne kulture. Kultura, znači, nije naddruštvena već društveno-istorijska, stalno promjenljiva kategorija koja bitno zavisi od načina proizvodnje, mada se sa njim ne "poklapa" niti njime zatvara. Ona je u sastavu cjelokupnog društvenog čovjekovog rada, a ne izdvojeni sektor za posvećene. U klasnim društvima vladajuća klasa, kao nametnuti hegemon nacije, u obliku zvanične nacionalne kulture nameće i svoje obrasce vrijednosti čitavom društvu. Kroz nju se teži da se ideje vladajuće klase učine vladajućim idejama svih socijalnih skupina. Klasa koja monopolno raspolaže sredstvima za proizvodnju vlasnički prisvaja i kulturna dobra. U podjeli rada ona sebi prisvaja pravo da kulturno-duhovno stvara, dok potlašeni slojevi mogu samo da troše gotove tvorevine.

No, da li je i nacija po sebi i za sebe – rodnost čovjeka?

Etimološki, i nacija (natio) označava rod. Kakva je to rodnost? Može li ona, kakvih shvatanja ima, da obuhvati totalitet čovjeka? Rodnost čovjeka i njegove kulture se, svakako, ne može svesti ili poistovjetiti sa nacijom, iako ga ona u društveno-istorijskom postojanju i grupisanju na svoj način oblikuje i podružvljuje. U njoj, naciji, može se "videti onaj most-izlaz kojim se katkad čovek, iz ovog postvarenog sveta masovnog društva i kosmičkog bezdana, vraća svom izvornom ognjištu, toplini rodoslova i istoriji i nalazi svoje generičko kao genealoško utemeljenje"⁴. Sa sve značajnijeg psihološkog aspekta nacija može biti vrsta vraćanja u rodnost, ali je sa polivalentnim funkcijama. Ona istovremeno može biti i oslobađajuća i otudjujuća snaga čovjekovog života, rada i stvaranja.

Nacija je objektivna društveno-istorijska kategorija, kompleksna društveno-ekonomska, kulturno-politička i klasna zajednica, koja pripada cjelini društvenog života. Ona, s druge strane, nije sveukupnost društvenog organizovanja niti u sebi totalizuje sve mogućnosti i potrebe zajedništva ljudi. Nacija je, uostalom, u neprekidnom dijalektičkom ostvarivanju, područstvljavanju i prevazilaženju kao poseban oblik globalnog grupisanja.

Nacija je oblik udruživanja čovjeka u globalne zajednice, ali ne totalizuje sve njegove potrebe društvenog organizovanja, pošto se on prije svega izražava u svojoj individualnosti, grupiše u klasno-političke kolektivitete, razvija složene međuljudske odnose. Svojim određenim svojstvima društveno-antagonističke vrste nacija znači i odvajanje od generičkog bića čovjeka. Zavisno od karaktera proizvodnih odnosa postavlja se iznad primarne čovjekove potrebe i asocijacije, pa je tako i vrsta otudjenja. Ideologija još više totalizuje otudjenost nacije od čovjeka kada jednu dimenziju društvenosti proglašava za jedinu čovjekovu imanentnost. Nacionalna klasna kultura u sebi apsorbuje sve kulturne potrebe ljudi kojima se vladajuća klasa nameće svojim sistemima vrijednosti. Nadredjuju se tako nad čovjekom i ograničavaju ga bilo stvarni bilo konstruisani i monopolisani od određenih grupa tzv. opšti interesi nacije. Sloboda čovjeka da u "spoznatoj nužnosti" bira svoja opredjeljenja bitno je sužena, naročito ako su i kada su nacionalni interesi pretvoreni odn. "posjednuti" od užih grupa. Nacija se tako, predstavljena kao viša realnost čovjeka i kao njegova jedina nezamjenljiva potreba, koristi da bi se nad čovjekom stvorila nova sila koja mu otima vlastite društvene sile. U tome "nacio-

⁴ Up.: Dr. V. Vasović, *Demokratija i politika*, Radnička štampa, Beograd 1973, str. 212-213.

nalno kulturno biće” biva artikulirano i prisvojeno od strane nacionalnih elita ili državno-nacionalnih organa ili vodstva nacionalnih političkih partija.

Koliko je nacija nova, viša sinteza društveno-ekonomske i političko-kulturne egzistencije globalnih ljudskih zajednica na određenom stupnju društvene podjele rada, toliko je i nacionalna kultura osobeno sublimiranje istorijskih i kulturno-civilizovanih tokova i iskustava određenih narodnih zajednica, kao i stvaranje sopstvenih kulturnih vrijednosti.

2. Nacionalizovanje kulture

Društveno-istorijski procesi nastajanja nacije u jugoslovenskim zemljama čine prelaz od klasičnog radjanja nacija u zapadno-kapitalističkom svijetu prema specifičnostima nacionalnog konstituisanja u novooslobodjenim zemljama u razvoju. Naime, *socijalni pokreti i oslobodilačke borbe naroda na jugoslovenskom tlu bili su upravljani istovremeno i protiv feudalnog poretka i tudjinske vlasti.*

Srpski narod je u socijalnoj revoluciji oslobodilačkog tipa rušio otomansku vojno-feudalnu vlast i otpočeo proces svog samostalnog društvenog, političkog i kulturnog oformljavanja. Razdvojen različitim političko-teritorijalnim i državnim granicama (turska vlast u Srbiji i Bosni i Hercegovini, austro-ugarska dominacija u Vojvodini i u Hrvatskoj gdje su nastanjeni djelovi srpskog naroda kao i u Bosni i Hercegovini) uzrokovali su da se srpski narod nije na jedinstven način i istovremeno nacionalno individualizovao niti teritorijalno jedinio, ali takve okolnosti nijesu prepriječile da se svuda nacionalna svijest Srba oblikuje u novo zajedničko osjećanje pripadnosti istorodnoj naciji. Hrvatski i slovenački narod, svaki sa svojim karakteristikama i istorijskim sudbinama, su se u dugovjekom kontinuitetu svoje posebne etničnosti i tradicije, uprkos tome što su bili bez sopstvene državnosti, kroz nacionalno-prosvjetiteljske i kulturno-političke pokrete održali i obnavljali i novim svojstvima ispunjavali svoje društveno-nacionalno biće, također u sukobu sa tudjinskom feudalnom i, kasnije, u simbiozi sa feudalno-kapitalističkom austro-ugarskom monarhijom, potvrdili svoje nacionalne identitete. Isto tako je i makedonski narod, najduže podvrgnut otomanskoj imperiji, a rasparčavan od okolnih ekspanzionističkih buržoazija, istrajao u teškoj oslobodilačkoj borbi za svoje narodnosno opstajanje i oblikovanje u samostalnu društvenu i kulturno-nacionalnu zajednicu. U oslobodilačkim borbama protiv Turske i protiv aspiracija Mletačke Republike i Austro-Ugarske da ga potčine, crnogorski narod je, sa najdužom egzistencijom relativno nezavisne države, uspio da se održi i nacionalno individualizuje. Složen proces nacionalnog defirenciranja su imali Muslimani, koji su u određenim društveno-istorijskim, društveno-ekonomskim i političko-kulturnim uslovima, ali i na islamskoj vjerskoj zasebnosti, postali posebna nacija. U svima njima su od ranije postojale, a u nacionalnom integrisanju uglavnom prevladane mada u izvjesnim rudimentima još traju, regionalne, plemensko-nahijske i druge podjele i tradicije. Naporedo sa svim tim, zbog mnogih promjena geopolitičke karte u jugoslovenskim zemljama, tzv. balkanizma koji je cijepao i razdvajao narode u različite državne pripadnosti, u Jugoslaviji zajedno sa navedenim nacijama žive različite narodnosti, medju kojima su najbrojnije one sa matičnim nacijama u susjednim zemljama. Istorijske mijene su odvajkada bile veoma burne na ovim prostorima: velike seobe i miješanje naroda – starosjedilaca, Slovena, Huna, Avara, osvajački pohodi i vladavina Rimljana, viševjekovna turska i austro-ugarska okupacija, česti ratovi, bune i ustanci, sve do najnovijih migracija, sa mnogim pretapa-

njima, odnarodjivanjima i novonastalim narodnosnim i društvenim kvalitetima, sa vrhunskim vrijednostima zajedničke NOB i socijalističke revolucije i ravnopravnog zajedničkog samoupravnog života i razvoja. – učinili su uveliko složenom i originalnom zajednicu naroda i narodnosti Jugoslavije u koju svi unose svoje najbolje društveno-kulturne vrijednosti.

Iako je narodnosna osnova bila pogodan okvir za nacionalnu integraciju, etnička čistota nije sveopšti uslov jer je većina nacija u svom oblikovanju nadgrađivana nad složenim, mješovitim etničkim sastavima, naročito američka nacija, mada je ona praktično "nacija nacija" pa je etničko svezivanje vrsta redakcije. Svodenje nacije samo na etnički pojam ima bar dvije smislaone i metodološke i istorijske "omaške": a) skoro svi narodi i nacije su u prošlosti nastajali pretapanjem raznovrsnih etničkih sastojaka. Moguće je da će se etničko osjećanje najduže zadržati u ljudima, kao vrsta grupnog identiteta, ali nije primarna potreba udruživanja i bivstvovanja, b) težnja za tzv. čistim etničkim sastavom vodi etnocentrizmu i "bojovničkom" okupljanju samo "svojih" pripadnika naspram i nasuprot drugima.

U doba nastajanja nacija preporoditeljski kulturni pokreti su oblikovali naciju novim emocionalnim sastojcima i sintezama. Kulturne institucije su identifikovane s nacionalnom sudbinom i razvojem. Vršiti se nacionalizacija kulture u funkciji nacionalnog osvješćivanja i ujedinjavanja. Nacija se uzvisivala kroz kulturne organizacije koje su poistovjećene s nacionalnim duhom. Kod jugoslovenskih naroda se kroz škole, matice, pozorišta, naučna društva, novine, čitaonice, univerzitete, opšta kulturna društva, akademije nauka, književna, muzička, likovna itd. djela nacionalizuje kultura i postaje moćno sredstvo potvrđivanja nacionalnog identiteta. a onda i otpora odnarodjivanju i asimilaciji od strane okolnih naroda (latinizacija, germanizacija, madjarizacija itd.). Naročito se razvojem umjetničke forme izražavanja najviše emocionalno i društveno integrišu ljudi u naciji. Književnost se zbog svoje dojmljivosti na narodne mase izjednačuje sa kulturom. Kultura se institucionalizuje u nacionalnom okviru, što će zadugo biti pogodan oslonac za postojanje institucionalizma kao neprikosnovene nacionalne vrijednosti same po sebi. Tome pogoduje primjena državnog nadzora nad kulturnim institucijama, koje i sama država sve češće osniva i finansira.

Svaki nacionalni političko-kulturni pokret je težio stvaranju samostalne države, koja je završni politički oblik samoopredjeljenja nacija. Nacionalna država građanske klase postaje tutor nad kulturnim nacionalnim institucijama, a one već same svojim nazivom i ustrojstvom zadobijaju privilegovani status elitnih tvorevina. I nacionalna kultura je sredstvo integrisanja svih pripadnika određene zajednice kojoj je građanska klasa hegemon. Ona zadobija i funkciju da nadilazi klasne suprotnosti, iako je svaka nacija klasna zajednica i faktički postoje bar dvije nacije u svakoj naciji. Građanska klasa ustvari nastoji da nacionalnu kulturu koju ona proizvodi ili prisvaja upotrebi da homogenizuje naciju i da ustali svoj klasni poredak. Razdvojen u produkcionom odnosu od uslova i rezultata rada, najamni radnik je sveden tek na mogućnost da proizvodi materijalna dobra da bi održao svoju egzistenciju, a vladajući slojevi, prisvajajući višak vrijednosti, posjeduju i većinu kulturnih dobara.

Samo se duhovne tvorevine smatraju pravom kulturom i one se uzdižu iznad svih dobara. No, i u okviru same vladajuće klase podjela rada razdvaja na mislioce i primaocce, pa može doći do protivpoložnosti medju njima, ali se u svakoj prilici

kad su klasni interesi ugroženi ujedinjuju protiv zajedničkog protivnika.⁵ Klasna podjela rada, uprkos određenom demokratizovanju odnosa nakon građanskih revolucija i u parlamentarnim sistemima vladavine, nastavlja razdvojenost na elitu, stvaraoce i masu, potrošače kulturnih dobara. Svakako, autentične kulturne vrijednosti stvaraju ljudi bez obzira na klasnu pripadnost, ali se u svim klasnim društvima one mahom usvajaju i koriste od vladajućih slojeva. Kulturna dobra svakako nijesu samo proizvod vladajuće klase već svih slojeva društva, ali klasni položaj uveliko određuje koliko će ko moći da koristi tekovine kulture i civilizacije. U svakom klasnom društvu kultura nije masovno djelo i dobro svih ljudi, već privilegovanih slojeva, koji i na tome grade svoju nadmoć, ideologizuju svoje pravo upravljanja, a u višenacionalnim zajednicama premoć takozvane vodeće nacije. Iako faktički kako je rekao V. I. Lenjin postoje dvije kulture u svakoj naciji, pričinja se kao da je nacionalna kultura jedinstvena tvorevina u interesu cjelokupne nacije.

3. Slojevitost nacionalne kulture

Nacionalna kultura nije monolit, već slojevita tvorevina, kao i nacija koja je u sebi "razlomljena" na brojne socijalne slojeve. K. Marks čak govori o tome da privatni interesi dijele svaku naciju na onoliko nacija koliko ima odraslih pojedinaca.

Klasna rastavljenost na materijalnu i duhovnu sferu života i stvaranja nastala je još klasnom diobom društva. Naime, čovjek kao sveukupnost društvenih odnosa proizvodi materijalna i duhovna dobra radi zadovoljenja potreba. Društvena podjela rada dovodi do raspodjeljivanja rada u zasebne djelatnosti. Stvarna dioba, međutim, nastaje razdvajanjem na materijalnu i duhovnu sferu, jer tada svijest može da uобрази da je nešto drugo a ne svijest o postojećoj praksi, da se emancipuje od svijeta i predje na stvaranje "čiste" teorije, teologije, filosofije, morala itd. koji mogu doći u protivrječnosti s postojećim prilikama, ali samo zato što su postojeći društveni odnosi došli u protivrječnost sa postojećim produkcionim snagama. Isto tako to "u određenoj sferi odnosa jedne nacije može da se dogodi i usled toga što je protivrječnost nastala ne u toj nacionalnoj sferi, nego između te nacionalne svesti i prakse drugih nacija, tj. između nacionalne i opšte svesti jedne nacije"⁶. Kulturna djelatnost je otada najčešće izjednačavana sa činom duhovnog stvaranja, bilo u posjedu vlasnika i vladodržaca, koji su je iz viška rada potlačene proizvodjačke klase svedene na prostu radnu snagu, plaćali onima koji su je "božanskim darom" iz sebe izlučivali ili su ih najmljivali da za njih rade po narudžbini, a sebi prisvajali pravo da stvaraju, ako su bili voljni i obdareni, odnosno pretežno kupuju gotovu robu, koriste je, čuvaju ili upropašćuju.

Nacija ne stvara svoju autohtonu kulturu koja je nastala samo u vremenu njenog konkretno-istorijskog trajanja, već autentičnu nacionalnu kulturu koja je sublimacija svih kulturnih vrijednosti nastalih: a) u istoriji, u preuzimanju i prevrednovanju kulturne baštine i tradicije, b) u doticanju sa kulturama drugih naroda i nacija, c) u osobenom transponovanju savremenog života u kulturne vrijednosti. Određenoj nacionalnoj kulturi, prema tome, ne "pripada" samo ono što je u svom čistom etničkom, narodnosnom obliku nasljedjivala iz prošlosti, pošto ni nacija nije samo etnička već kompleksnija društveno-ekonomska, politička i kultur-

⁵ Up.: K. Marks – F. Engels, isto, strana 16-17.

⁶ Up.: K. Marks – F. Engels, O umetnosti i književnosti, Kultura, Beograd 1960, str. 38.

na zajednica, niti je kultura, kojoj je ona baštinik, nastajala u sopstvenom zatvorenom krugu, već u mnogobrojnim uticajima, iskustvima i komunikacijama u slijedu i "slaganju" vremena, sa kulturama naroda koje je zaticala, nadjačavala ili pod njih potpadala, koje je asimilovala ili zajedno sa njima činila nove kolektivite.

U svakoj državi, naporedo sa kulturom "vodeće" nacije koja se nameće ili prikazuje za jedinu pravu ili postojeću kulturu, opstoje i kulture nepriznatih nacija i etničkih grupa. Iako u, objektivno, nacionalnom i kulturnom pluralizmu one bivaju podvrgnute asimilaciji, u novije vrijeme se "obnovom etnizma" – najčešće kroz borbu za kulturni identitet postavljaju kompleksniji socijalno-politički programi i zahtjevi.

Razvlašćivanjem buržoazije i revolucionarnim raskidanjem starog klasnog poretka otpočinje i oslobađanje kulture od klasno antagonističkih svojstava i klasične klasne upotrebe, a nastaje novi kulturni preporod u specifičnom obliku kulturne revolucije. U prvom periodu socijalizma, na nužno etatizovanom upravljanju sredstvima za proizvodnju i društvenim viškom rada, nastavlja se razdvojenost sfera društvenog rada. Kultura je još sektor rada i državna služba, a ne integralni odnosi i način života. Institucionalizovane po uzoru na državnu organizaciju, sa propisanim stilovima i modelima, kulturne ustanove su finansirane na administrativno-budžetski način, a kulturni poslenici bili vrsta državnih činovnika na platnim razredima.

Uvodjenjem samoupravljanja nastupa mogućnost da se rastvara etatistički omotač društva i kulture, ali se u sukobima etatističke i samoupravne organizacije još održavaju, obnavljaju i nastoje da nametnu tradicionalni kulturni obrasci takozvane vrhunske elitne duhovne kulture intelektualaca, a u birokratskoj racionalizaciji da se mase svedu na potrošače. Kao i nacije, odnosno njihove republike, koje su bile u tzv. lebdećem stanju između federacije i opština, tako je i nacionalna kultura "mirovala" pod centralizovanim aparatom savezne države. U procesima sveobuhvatnijeg samoupravnog organizovanja društva nastaju brojne protivrječnosti i sukobljavanja koja dobijaju naročiti izraz u nacionalizmu, koji apsolutizuje nacionalnu državu i pokušava da koristi nacionalne institucije za održanje ili obnovu monopola nacionalnih elita ili nacionalnih birokratija (što je naročito ekstreman oblik dobilo u "masovnom pokretu").

Sveobuhvatnijim promjenama u sistemu, primjenom neposredne slobodne razmjene rada, delegatskog sistema i samoupravnog interesnog organizovanja faktički se začinje proces ujedinjavanja svih sfera društvenog rada i stvaranja, zasniivanja kulture kao sveukupnog društvenog odnosa. Teži se da kultura uopšte, te i nacionalne kulture budu sredstva i oblik nove društvene i ljudske situacije oslobađanja rada odnosno čovjeka. Proces razotudjenja se začinje u svom rodnom mjestu – u produkcijom odnosu. Socijalističko samoupravljanje je nova ujedinjujuća snaga društvenog rada, upravljanja i političke vlasti.

Ako oslobodjenje rada u procesu postaje zbiljsko samoodredjenje svake individue, a samoupravljanje kao samodjelatnost radničke klase i novo svojstvo samoopredjeljenja nacija, kojima je osnova slobodno udruživanje rada, onda se izvodjenje cjelokupne egzistencije, organizacije i razvoja svake nacije i narodnosti, odnosno višenacionalne jugoslovenske zajednice temelji upravo na slobodnom udruženom radu, ravnopravnosti i zajedništvu svih. Čak i ako bi se, u instrumentalno-funkcionalnom smislu, nacionalna kultura mogla fenomenološki posmatrati u

”sopstvenoj ravni”, nalaziti u njoj ”kao takvoj” određene karakteristične crte nacije i kulture, pa i djelimično razaznati kao poseban model kulture, ne bi se doprlo dalje od površine ”nacionalnog omotača”, od kulturno-nacionalnog institucionalizma ili, makar nehotice, do pooštravanja nacionalne kulture u samu bit kulture.

Nacionalne kulturne institucije takodje su u društvenom supstratu i uslovljenostima. Nacionalni predznak ih ne štiti od društvenog vrednovanja. Svoje ”nacionalne zasluge” ne ostavljaju prošlosti niti ih u stvorenom obliku apsolutizuju za sva vremena, nego potvrđuju u savremenosti, u sposobnosti stvaranja novih vrijednosti i napredovanja u samoupravnom smjeru. Nacionalne kulturne vrijednosti se vremenski ne poklapaju samo sa onim što je već postojalo kad je nacija oformljena. Nacionalni kolektiviteti stalno kulturno kreiraju svoj život i svoje potrebe, naravno ne jedino kao nacionalnu samobitnost i samosvijest nego kao ljudi udruženi u raznovrsne zajednice, pa i nacije. ”Minuli” rad ”nacionalnih” kulturnih institucija se prenosi, spaja, obnavlja, preradjuje i nastavlja u novom društvenom samoupravnom bivstvovanju čovjeka i nacije. Čuvanje nacionalne kulturne baštine nije muzejski eksponat niti mir hramova umjetnosti koji su ”pod zaštitom države” i sami sebi daju mjeru, već su djelujući u kulturnom promišljanju i domišljanju, u akcionom kriteriju čovjekovih potreba i značenja života. Djelo vrijedi dok djeluje (K. Kosik). I ono što je ”zakonom zaštićeno” ne ostaje ako je zaista vrijedno u vremenu u kome je nastalo, već živi u savremenosti, da se ne daje u savremenosti. Novo samoupravno oblikovanje života čovjeka i kulture nije udes već šansa da zbilja sve više budu ljudske kreacija i potreba, bez antagonističkog klasnog dijeljenja i prisvajanja prema materijalnim, vlasničkim i vlastodržačkim moćima. Samoupravno društvo nastoji da sav ljudski rad postaje potreban rad, koji će upravljanjem i kontrolom udruženih radnika cjelokupnim viškom rada i slobodnom razmjenom rada uistinu biti namijenjen zadovoljavanju ljudskih potreba.

4. Vrednovanje nacionalne kulture

U nacionalnoj kulturi se specifično opredmećuje društvenost kulture. Ona, kompleksno shvaćeno, apsorbuje tekovine i vrijednosti stvorene u toku historijskog razvitka, prisvaja, odabira, preradjuje, sublimiše najbolje što je stvoreno u prošlosti a istovremeno stvara nove kulturne vrijednosti. Odnos prema prošlosti je, pri tome, prije svega, odnos prema sadašnjosti i budućnosti. Prošlost se ne može birati, ali se može odabirati iz prošlosti. Iz nje se ne preuzima mehanički sve što je nastalo na ”nacionalnom tlu”, nego se kritički prevrednuje i oplemenjuje savremenim mjerilima i potrebama. Jer, postoje dva sloja kulture u istom razdoblju, u istom narodu. Zato Miroslav Krleža i kaže da nema hrvatstva po sebi kao takvog, a nema ni hrvatstva koje će da pomiri hrvatskog kmeta sa hrvatskim grofom. To se može odnositi na sve nacionalne situacije.

U vrednovanju kulture, kulturnih tekovina i vrijednosti upravo se izražava društveni klasni odnos. Klasici marksizma su sa stanovišta revolucije i interesa proletarijata razumijevali i vrednovali sve kulturne tekovine. Nacionalna kultura nije monolit nego složena tvorevina. U supstratu protivrječnih odnosa i ”mješovite” klasno-socijalne strukture u kojoj su kod nas: osnovne proizvodjačke mase, radnici i radni ljudi, ali i ostaci razvlašćenih klasa, malogradjanstvo, birokratija, tehnokratija itd. - nacionalna kultura je takodje razlomljena. Otuda se čini uputno da se razdvajaju i razlikuju posebni entiteti u nacionalnoj kulturi prema poziciji i društvenoj moći društvenih slojeva, makar radi prepoznavanja karaktera i funkci-

je određenih tvorevina i institucija. Iako se time ne dolazi automatski do pouzdanog razumijevanja dvojnosti ili složenije slojevitosti nacionalne kulture, svakako se ni apriori ne može prihvatiti da je ona, nacionalna kultura, sva jednorodna, istovjetna, sasvim podudarna svim pripadnicima i neprozirno kompaktna, stopljena u jedno. Jer, svi oni koji teže da zadrže monopole vladanja objektivno su zastupnici, "proizvodjači" odnosa i djela suprotnih autentičnoj samoupravnoj nacionalnoj kulturi. Bilo da za svoje potrebe izabiraju i nameću pojedina djela iz prošlosti koja su prikladna određenim grupama i slojevima da održavaju svoje privilegovane pozicije, ili se takva djela danas podstiču i kreiraju u iste svrhe, – čine tvorevine koje se ne bi mogle umetnuti u savremenu humanističku nacionalnu kulturu. Kultura se, opet, ne izdvaja u zaseban supstrat društva koji bi po standardnoj podjeli, na bazu i nadgradnju, bio u "vrhovima" društvene superstrukture, nego se nalazi u svim društvenim procesima, odnosima i oblicima, pa i samosvojnostima koje u još postojećoj podjeli rada imaju "kristalizovane" kulturne tvorevine, institucije i djelatnosti. Pretpostavljene posebne kulture određenih slojeva izvan radničke klase i radnih ljudi ili nastojanje da oni sebe prikazuju za vrhunsku kulturu protivstavlja ih zaista demokratskoj samoupravnoj kulturi, mada ne rijetko sebe nude za jedinu pravu nacionalnu kulturu. Utoliko je delikatnije razlučiti tradicionalističke nanose, ili novoprodukovane umjetnine koje poprimaju obličje i "misiju" nacionalno-kulturnih dobara i dometa, i vrednovati ih kako i koliko im pripada bez nacionalnih oreola.

Istorijsko i savremeno iskustvo obilato potvrđuju da se *nacionalni medijum* može vješto iskorišćavati da se u ime nacionalnih interesa prometnu i provedu interesi užih grupa. Izvodljivije je utoliko da se nacionalno odjenu i samo time nametnu i određene nevrijedne "umjetničke" književne, likovne, muzičke itd. tvorevine. Ne samo u ekstazama nacionalističkih euforija, kada se pokušalo da se u sasvim klasno-političke svrhe izdvoje i nametnu za svevrijedne nacionalne tvorevine određena djela i ličnosti sa neznatnim kulturnim vrijednostima, jer su "oprobane" "nacionalne veličine", nego i u svakodnevnici ima nesustalnih pokušaja da se nastavi tradicionalistički i mitološki odnos prema određenim tvorevinama iz prošlosti, ili da se onima koja se aktuelno stvaraju prida uzvišeni nacionalni sjaj.

U prilikama *otpora, odnarodjivanja i utapanja u kulturno-duhovne* supstrate stranih, tuđih vladajućih naroda, u različitim istorijskim periodima, prizivanje veličina sopstvene prošlosti, romantičarskih zanosa u doba nacionalnih preporoda, te budnice, davorije i slično bili su pogodni oblici okupljanja i osvješćivanja naroda. Tada je naspram pa i nasuprot kulturama okolnih naroda potvrđivano sopstveno postojanje i identitet. Odbrambeni mehanizmi su imali svrhu da se što bolje opire denacionalizaciji i asimilaciji. Kulture jugoslovenskih naroda su i tada "preradjivale" ne samo sopstveno nasljedje, nego i osobeno primale, premetale kroz sebe, iako sa izvjesnim zakašnjenjima, osnovne kulturne tokove, umjetničke pravce i strujanja razvijenih evropskih naroda. Nacionalne kulture danas nemaju čak ni obične, pogotovo ne sudbinske potrebe da se romantičarskim ili pseudoromantičarskim sredstvima bore za svoju samobitnost, niti da svoje tvoračke energije usmjeravaju protiv okolnih kultura. Pogotovo nemaju razloga da se zatvaraju u sebe, hermetizuju i čiste od "primjesa stranih tijela", ili ograđuju od svjetskih kulturnih procesa. Isto tako, ni autentičnost kulturnih stvaralaca nije u *etnocentričkom uzvisivanju* veličine iz prošlosti radi nadgornjavanja sa drugima, ni uzimanju nacionalnog predznaka kao vrijednosti same po sebi koja i nekvalitetne

umotvorine hoće da unese medju vrhunska djela. Smisao je u svekolikom kulturnom stvaranju koje istovremeno oslobadja i spaja sopstvene nacionalne i opšte-ljudske društvene vrijednosti i sposobnosti. Drukčije bi se i nacionalne kulture i individualne tvorevine pretvarale u antikulturu, upravile protiv univerzalnih kulturnih dobara, a praktično i protiv sopstvenih nacionalno-kulturnih kreacija.

Nacionalizam uistinu jeste tradicionalističko vraćanje u prošlost, prizivanje prošlosti, radi sadašnjih parcijalnih i uskogrupnih interesa i ciljeva. On je zatvaranje čovjekovog totaliteta i djelatnosti u uska obzorja građanskog svijeta, bilo u interese ostataka starih klasnih struktura, malogradjanštine ili novih privilegovanih slojeva tehnobirokratije. Iskustvo pokazuje da se u doba uspona i bujanja nacionalizma, i ranije i sada, nacionalizam u kulturi eksponirao i pokušao da nametne kao vrli branitelj nacionalne baštine, sprovednik nepatvorene nacionalne tradicije, a u stvari je manipulisao nacionalnim nasljedjem i nacionalnim osjećanjima kako bi odredjeni krugovi očuvali ili obnovili svoje monopole u upravljanju.

Nacionalizam je, u stvari, antikultura i povladjivanje primitivizmu . . . Stvarno umjetničko djelo, sa univerzalnim ljudskim vrijednostima ne sadrži poruke nacionalizma. Pravi stvaraoci ako su makar za trenutak podlegli zanosima nacionalizma, objektivno svojom umjetnošću nadvladavaju svako nacionalno i nacionalističko ograničenje. Samo je za čovjeka koji nema ličnosti korisno da proglasi kako je osnovno biti nacionalan (A. Gramši).

Pod antikulturom se ne misli samo na nacionalistička "pražnjenja", nego i na ono svakodnevno činjenje pojedinaca, grupa i institucija koje naturaju svakovrsne nevrijedne tvorevine kao pravu nacionalnu kulturu, a sebe i svoj rad nameću za jedinu pravu nacionalnu vrlinu. Savremena nacionalna kulturna misija je u afirmaciji svega naprednog i humanog što se kulturno proizvodi u svakoj naciji, u višenacionalnoj jugoslovenskoj zajednici i u čitavom svijetu. Ona se sastoji i u kritičkom prevrednovanju tradicije i modernog civilizacijskog načina života, ali ne samo zato da bi razarala i prošlo i postojeće, već nevrijedno, a tragala i stvarala nove sinteze i nove oblike i odnose ljudske društvene egzistencije.

5. Jugoslovenska kultura

U kulturno-duhovnoj sferi procesi sopstvenog nacionalnog, kulturnog samoizražavanja, saradnje i zajedništva svih imaju osobito veliku vrijednost u ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti i samoupravne jugoslovenske kulture. Naime, svaka nacija i narodnost kompletno i slobodno izražavaju svoje društveno biće u socijalističkim samoupravnim odnosima. Mislim da što su nacionalne kulture slobodnije u samoj realizaciji, utoliko su sposobnije i otvorenije za uzajamno susretanje, uticajne i "prožimanje". Nacionalnu kulturu ne prave, pri tome, samo odabrani pojedinci ili grupe nadahnute nacionalnom veličinom, niti je čine samo reprezentativne institucije koje njeguju kakvo uzvišeno nacionalno svojstvo koje prenose novim pokoljenjima. *Nacionalna kultura i kultura nacije* su djelo i osobena sinteza mnogih istorijskih i ovovremenih stvaralaca, pojedinačnih kolektivnih činova, uzajamnog višekulturnog dejstva, cjelokupnog društvenog, nacionalnog kolektiviteta u spoju mnogih vrijednosti. Što je više "natopljena" opšte-ljudskim sastojcima biće istovremeno sposobnija i za ispunjenje društvene nacionalne potrebe i za ravnopravnije odnošenje i susretanje kulture. Možda izgleda paradoksalna tvrdnja da je data kultura utoliko više nacionalna što se potpunije uključuje u internacionalne i

univerzalne kulturne tokove. Ali, ako je i sama u sebi, svojoj naciji, kao kompleksnoj zajednici, autentični izraz njenog društvenog bića, znači spoj individualnih, kolektivnih i opšteljudskih vrijednosti, onda je ona tvorački sposobna i za svestrano saobraćanje i oplodjavanje sa svim kulturama. Nacionalnost se tako ne sabija u kakav "nacionalni rezervat" koji samo sebe zadovoljava nego svoju kulturno-društvenu funkciju ozbiljuje u sveukupnosti čovjekove potrebe udruživanja i samoizražavanja.

Jugoslovenska kultura se ne može svoditi na prosti zbir postojećih nacionalnih kultura, niti istovrsno kategorijalno i značenjski tretirati kao, recimo, romanska, evropska ili svjetska kultura. Po mom mišljenju, ne samo iz kakvih primisli na unitarističke koncepte nego zbog suštinskih obilježja samoupravnog kulturnog pluralizma jugoslovenska kultura se ne može projektovati kao posebna kultura naporedna sa samostalnim nacionalnim kulturama ili nadredjena njima, sa pravom da iz njih uzima što je najvrednije, ili ih sobom obuhvata, upija, ili ih zamjenjuje. Kod nas se u mnoštvu protivrječnih procesa i odnosa stvara zajedništvo kultura i kulturno zajedništvo, a ujedno samoupravna jugoslovenska kultura u kojoj se nacionalne kulture slobodno i svestrano razvijaju, uzajamno oplodjuju i udružuju u nove društveno-kulturne vrijednosti i odnose.